

УДК 81.42

Н. М. Сизоненко

**СОКРАТИВСЬКИЙ ДІАЛОГ У ПОВІСТІ ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА
«НАВЧИТЕЛЬ ІСТИНИ»: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА
ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ**

Сизоненко Н. М. Сократівський діалог у повісті Василя Шевчука «Навчитель істини»: комунікативно-прагматична організація мовленнєвого жанру.

У статті досліджено сюжетно-композиційну модель сократівського діалогу (СД), до структури якого входять як вторинні (філософська бесіда, суперечка), так і первинні мовленнєві жанри (репрезентативи, ствердження, заперечення, спростування тощо). Проаналізовано тематичний репертуар СД у повісті В. Шевчука «Навчитель істини». Установлено, що у творі представлено дві сюжетно-композиційні моделі СД – наставницький та дослідницький діалоги, які реалізують різні комунікативні інтенції мовця. Мікроподії кожної із сюжетно-композиційних моделей СД мають

комунікативно-прагматичні особливості. Домінантною формою дискурсивних обмінів між адресантом та адресатом є сполучення ініціального комунікативного ходу у формі питання та реактивного комунікативного ходу у формі відповіді.

Ключові слова: діалогічний дискурс, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, сократівський діалог, суперечка, філософська бесіда.

Сизоненко Н. Н. Сократический диалог в повести Василия Шевчука «Учитель истины»: коммуникативно-прагматическая организация речевого жанра.

В статье исследуется сюжетно-композиционная модель сократовского диалога (СД), в структуру которого входят как вторичные (философская беседа, спор), так и первичные речевые жанры (репрезентативы, утверждения, отрицания, опровержения и т. д.). Анализируется тематический репертуар СД в повести В. Шевчука «Учитель истины». Акцентируется внимание на том, что в произведении представлены две сюжетно-композиционные модели СД – наставнический и исследовательский диалоги, которые реализуют разные коммуникативные интенции говорящего. Микрособытия каждой из сюжетно-композиционных моделей СД имеют коммуникативно-прагматические особенности. Доминантной формой дискурсивных обменов между адресантом и адресатом является сочетание инициального коммуникативного хода в форме вопроса и реактивного коммуникативного хода в форме ответа.

Ключевые слова: диалогический дискурс, речевой акт, речевой жанр, сократический диалог, спор, философская беседа.

Syzonenko N. M. Socratic dialogue in the story by Vasyl Shevchuk «The Teacher of Truth»: communicative and pragmatic arrangement of the speech act.

The article deals with the research of the narrative and compositional model of the Socratic dialogue (SD), that contains both secondary (philosophical conversation, controversy) and primary speech genres (representatives, confirmation, negation, refutation etc.) The topic of the SD has been analyzed in the story by Vasyl Shevchuk “The Teacher of Truth”. It has been found out that two narrative and compositional models are presented in the work – the instructive dialogue, which realizes the speaker’s communicative intention to teach the addressee the dialectical method of search for truth, and the examinational dialogue, that realizes the addresser’s aim to identify what wisdom involves, who is wise and who is not. The composition of the Socratic dialogue is formed within generic features of philosophical conversation: introduction, dialogization of philosophical logoi, the end of dialogical communication. Compositional blocks of the SD present the content and sense unity, the focus of which is a dialogue of the communicator’s heteropolar approaches to a philosophical or a moral and ethical theme for establishment of the truth. This part of the SD is the most dynamic and at the same time consistent in the development of the philosophical logoi. The initiation of the philosophical dialogical discourse belongs to the addresser in the form of the speech act (SA) of question. The microevent of “search for truth by logical methods” is formed by the addresser’s communicative move, that consists of two steps – the SA of agreement and the SA of question, and a reaction move in the form of agreement, representative, constative, negation. The declaration of partial results of search for truth also belongs to the addresser. The adjacency pair of the dialogical discourse in the speech genre of controversy is formed by the addressee’s beginning move in the form of the SA of confirmation, implicit or explicit negation and the addresser’s reaction move expressed by the SA of negation, refutation,

constative, representative, accusation. The microevent of «talker's admission of his lack of knowledge» is given in the form of the SA of agreement and assumption, allowance and disapproval, accusation. The logical definition of the notion (the first narrative model of the SD) is given in the form of the SA of representative (extended statement-sentence). The conclusion about the essence of wisdom, who is wise and who is not (the second narrative model of the SD) is expressed by the SA of constative and confirmation.

Key words: dialogical discourse, speech act, speech genre, Socratic dialogue, controversy, philosophical conversation

Художньо-біографічна повість Василя Шевчука «Навчитель істини» [8] висвітлює життя, світоглядні та філософські погляди давньогрецького філософа Сократа. Як відомо, Сократ розвинув діалектичний метод пошуку істини, який полягає в умінні виявити суперечності у предметі обговорення й «вивільнити» на світ істину у процесі діалогу, рухаючись від фальшивих самоочевидностей, незнання до оприявлення істинного знання.

Діалектичний метод Сократа одержав назву сократівський діалог (далі – СД), який нині є об'єктом розгляду низки фундаментальних та прикладних досліджень у галузі філософії, літературознавства, лінгвістики, психології, педагогіки, риторики, політології тощо. Такий інтерес до СД зумовлений його генезою в історії гуманітаристики: сформувався він як «синкретичний філософсько-літературний жанр» [4, с. 536], згодом зазнав впливу риторики, пережив період «розпаду», продуктами якого вважають діатрибу, солоквіум, меніппею, а сучасні гуманітарні науки застосовують його як евристичний метод одержання знань, активізації критичного, творчого потенціалу індивідууму, зрештою – як спосіб міжособистісного та міжкультурного порозуміння.

Традиції СД, особливості і прийоми трансформації його жанрової моделі в сюжетно-композиційній площині різножанрових зразків прозової творчості В. Голдінга та Д. Лессінга, Ф. Достоевського, А. Мердок, Г. Сковороди, М. Хвильового нині досліджують Ю. Луговська, А. Матійчак, Л. Міршниченко, І. Ткалич, Т. Шевчук.

Спробу літературознавчого аналізу сократівського методу ведення бесід як засобу характеротворення й реалізації художньої ідеї в повісті В. Шевчука «Навчитель істини» здійснено в науковій розвідці М. Антонюк [1]. Дослідниця аргументовано доводить, що сюжетна канва повісті вибудована «довкола бесід давньогрецького філософа з учнями, політиками, стратегами – військовими начальниками, поетами,

ремісниками [1, с. 7]». Предметом окремої уваги М. Антонюк є аналіз діалогу Сократа з внутрішнім голосом – даймоном [1, с. 9]. У нашому дослідженні [7], окрім сюжетоцентричного аспекту вивчення СД, наголошено на його значущості у відтворенні внутрішнього світу персонажа [7, с. 133], проаналізовано наративну стратегію репрезентації внутрішнього конфлікту біографічного героя [7, с. 137–138]. Наведене вище дає змогу стверджувати, що СД як жанр і важливий компонент сюжетно-композиційної організації повісті В. Шевчука «Навчитель істини» залучався до літературознавчого аналізу, проте дотепер не став об'єктом спеціального вивчення з погляду теорії мовленнєвих жанрів та мовної комунікації, діалогічного дискурсу.

Мета статті – дослідити сюжетно-композиційну модель СД, проаналізувати на матеріалі повісті В. Шевчука «Навчитель істини» жанрові параметри мовленнєвого жанру СД, зокрема комунікативну мету, концепцію адресанта–адресата, подійний зміст, комунікативне минуле та майбутнє, топік СД, виокремити первинні мовленнєві акти у структурі СД і з'ясувати принципи їхнього об'єднання.

Засадничими для нашого дослідження є такі співвідносні поняття, як діалог (далі – Д), діалогічний дискурс (далі – ДД), мовленнєвий жанр (далі – МЖ) та мовленнєвий акт (далі – МА). Діалог є домінуючим типом комунікативної діяльності співрозмовників; це форма мовлення, ситуативно зумовлена «спілкуванням двох або більше (полілог) осіб, комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресатом, адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець) за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації [6, с. 146]». Спираючись на погляди Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, Т. Колокольцевої, Н. Формановської, ДД розуміємо як процес і продукт (діалогічний текст) мовленнєвої діяльності двох або більше комунікантів, між якими відбувається міна комунікативних ролей, ураховуючи й позалінгвальні чинники комунікації (інтерактивні, когнітивні, соціальні, психологічні). У межах ДД здійснюється інтеракція учасників комунікації, реалізуються їхні інтенції, що й дає змогу виокремлювати в межах діалогічного дискурсу МЖ, які послідовно змінюють один одного, проте в реальному спілкуванні пересікаються своїми периферійними зонами. МЖ виформувалися історично у процесі комунікативної діяльності людей і є типовими зразками мовленнєвого цілого, що синтезує мовленнєві акти, об'єднані «комунікативною тактикою

адресанта, моделлю адресанта і адресата, комунікативною метою, комунікативним смислом, специфічною жанровою тональністю, «закільцьовані» попередніми і наступними мовленнєвими жанрами; це складова дискурсу, типовий спосіб побудови мовного коду, пов'язаний із певними ситуаціями і створений для передачі певного змісту (комунікативного смислу)» [2, с. 54]. Саме таке визначення МЖ у своїх присутніх ознаках релевантне запропонованому Т. Шмельовою «паспорту жанру» [9]. Елементарною одиницею комунікації є мовленнєвий акт – цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві (за Ф. Бацевичем).

Нині є чимало підходів до класифікації діалогічних дискурсів, що й зумовлює їхню типологію. Зупинимося на основних із них. Відповідно до психолінгвістичного підходу (О. Соловйова) критерієм класифікації є характер психологічної взаємодії комунікантів: діалог-конфіденційне пояснення, діалог-емоційний конфлікт (сварка), діалог-суперечка, діалог-унісон. Ця концепція була розвинена в роботах А. Балаяна, який виокремив диктальні (інформативні) і модальні діалогічні дискурси – полемічні та унісонні. В основу класифікації Н. Арутюнової покладено комунікативний підхід до діалогічного дискурсу: інформативний діалог; прескриптивний діалог; обмін думками для прийняття рішення або з'ясування істини (суперечка, дискусія); діалог, метою якого є встановлення або регулювання міжособистісних стосунків; марнословні жанри (бездіяльні мовні жанри) – емоційний, артистичний, інтелектуальний. Комунікативно-прагматичну класифікацію діалогічних дискурсів запропонував С. Сухих: афілятивний (експресивна макроінтенція), діалог-інтерв'ю (евристична макроінтенція), інтерпретаційний (координаційна макроінтенція), інструментальний (регулятивна макроінтенція). Комплексну класифікацію діалогічних дискурсів, які належать до різних функціональних сфер, знаходимо в дослідженні Т. Колокольцевої. Окрім того, науковці виокремлюють типологічні ряди діалогічного дискурсу за тематикою, соціологічними параметрами, структурою, реалізацією схеми «домінування – кооперування – конфлікт» тощо.

Зважаючи на те, що будь-який МЖ, окрім таких конститутивних ознак, як тематична, композиційна та стилістична цілісність,

завершеність, діалогічність, характеризується комунікативною спрямованістю, засадничим критерієм для розмежування діалогічного дискурсу вважаємо ілюктивнo-інтенційний. Жанрову модель СД, репрезентовану в повісті «Навчитель істини», пропонуємо розглядати відповідно до паспортизації мовленнєвого жанру Т. Шмельової та класифікації діалогічного дискурсу Н. Арутюнової.

Як відомо, філософське вчення Сократа відновлене із вторинних джерел – діалогів Платона, «Спогадів про Сократа» Ксенофонта, комедії Аристофана «Хмари», з яких і постає діалектичний метод Сократа у формі питань і відповідей: «предмет думки стає сюжетом, драматизується, демонструється, розгортається в ряд дій / подій, здійснюваних персонажами-співбесідниками» [5, с. 51]. У низці історико-філософських досліджень сократівського діалогу наголошено, що діалектика Сократа складалася із двох етапів пошуку істини – «викриття» (заперечення) та маєвтики. Перший етап (початок істинної мудрості) – викриття й доведення, що знання співрозмовника про предмет обговорення недостатні, часткові, буденні. Другий етап (спонукання до істинного знання) – пошук загальних тенденцій шляхом аналізу окремих явищ та їхніх характеристик, одиничних прикладів і виформування визначень понять. Спираючись на сказане вище, *сюжетно-композиційна організація СД* як завершеного мовленнєвого цілого буде мати такий вигляд: 1. Ініційований Сократом предмет розмови – філософська, морально-етична категорія. 2. Висловлення поглядів співрозмовника. Критика, заперечення, спростування уявлень співрозмовника про предмет обговорення. 3. Визнання співрозмовником свого незнання. 4. Пошук істини. 5. Узагальнення й виформування логічного визначення поняття.

З огляду на композиційні компоненти жанрової моделі СД, у діалогічній формі відбувається як процес пошуку істини, так і сперечання стосовно предмета обговорення, що дає змогу виокремити такі структурні особливості СД як складного, вторинного утворення (М. Бахтін, Ф. Бацевич, В. Дементьев, М. Кожина, М. Федосюк, Т. Яхонтова), гіпержанру (К. Сєдов, М. Федосюк): 1) СД об'єднує два вторинні МЖ – *філософську бесіду*, ґрунтовану на прийомах анакризи (провокування слова словом) і синкризи (зіставлення різних поглядів на певний предмет), та *суперечку*; 2) до структури СД, окрім названих вторинних, складних МЖ, входять первинні, прості МЖ, субжанри, які дорівнюють одному МА, зокрема *репрезентативи, ствердження*,

заперечення, спростування тощо (відповідно до класифікації МА, запропонованої В. Богдановим [3]).

У повісті «Навчитель істини» В. Шевчука репрезентовано СД у кількох макродіалогах, які належать до такого різновиду діалогічного дискурсу, як *обмін думками для з'ясування істини* (за Н. Арутюновою). В основі гіпержанру СД – сократівське уявлення про діалогічну природу істини, яка народжується у процесі спілкування, а отже, *комунікативна мета* СД – діалогічний обмін між суб'єктами мовлення у формі питань і відповідей щодо філософської або морально-етичної категорії для оприявлення знання, установа істини.

Концепція адресанта–адресата. Конкретний мовець (Сократ) ініціює, розгортає і завершує філософську бесіду з конкретним адресатом (учнями, політиками, простими людьми), контролює і спрямовує її хід до пошуку істини за допомогою діалектичного методу ведення бесіди. Адресант демонструє позицію компетентного, ерудованого мовця, учителя, що ховається під маскою «незнання». Адресат приймає «правила гри» запропонованого мовцем спілкування на філософські або морально-етичні теми, виступає або в ролі учня (Критій, Алквіад), або рівного партнера по спілкуванню, про соціальний статус якого дізнаємося з авторських ремарок: Критій – тиран, правитель; Евфідем – політик, майбутній стратег, вождь афінян; Арістофан – поет; Феодон, Аніт – ремісники.

Нерідко відбувається переадресація функції адресанта іншим суб'єктам мовлення, зокрема учню Критію, який випробовує Сократа на мудрість, як наведено в такій секвенції (певна кількість мовленнєвих кроків, які відповідають реакції на перший мовленнєвий крок і релевантні їм за змістом):

–... *Невже тобі не холодно? Невже у тебе не ті, що в нас, і кров, і тіло?*

– *Не ті, – сказав Сократ ...*

– *Твої молодші, ліпші? А може, ти, Сократе, рідня богам? – хитро примружив очі Критій.*

– *Ні, все простіше, Критію. Я знав, що будуть злигодні, що є не тільки спека, а й неприємний холод. ... я увесь час ходив в Афінах в одному одязі зимою й літом, взував сандалії лише на свято, щоденно бував у гімнасії й привчав невпинно тіло до змін тепла на холод і навпаки ...*

– *І все ж боїшся холоду?*

– *Ні, не боюся, – сказав Сократ спокійно.*

– *І можеш вийти й пройтися табором в самім хітоні? – скочив на ноги Критій.*

Сократ кивнув [8, с. 15].

Подійний зміст. Композиція СД побудована в межах родових ознак філософської бесіди: вступ (реалізація комунікативної ініціативи, долучення до участі в обговоренні); діалогізація філософського логосу, спрямована на доведення певної думки або системи поглядів, істинність яких підтверджується або заперечується у процесі мовленнєвої комунікації (мікромонолог / група мікромонологів); завершення діалогічної комунікації (реалізація комунікативної ініціативи-узагальнення). Композиційні блоки СД становлять змістову і смислову єдність, осердям якої є діалог різнополярних поглядів комунікантів на філософську або морально-етичну тему задля з'ясування істини. Саме ця частина СД є найбільш динамічною і водночас послідовною в розгортанні філософського логосу.

Основна форма і засіб досягнення істини в СД – діалектичний діалог (не будь-який діалог є діалектичним), кінцевою метою якого, на відміну від софістичного риторичного діалогу, є пошук істини логічними методами (індукції та дедукції), формування дефініцій понять. У цьому процесі не може бути ані переможців, ані переможених, бо істина здобута спільними зусиллями комунікантів. Проте процес пошуку істини, розгортання філософської думки не виключає елементів змагальності, сперечання, ситуативної конфронтації співрозмовників.

Тематичний репертуар (топік) СД у повісті В. Шевчука можемо виокремити, звернувшись до змісту фабульних ситуацій, які є своєрідним прологом до СД: потерпаючи від холоду й нестачі їжі під час війни з афінянами, Сократ ініціює бесіду з учнями Алквіадам і Критієм *«про роль помірності та невибагливості в житті людини»* [8, с. 13]; під час облоги потідеян, яких прагли Афіни скорити мечем, Сократ спонукає до діалогу Алквіада та Критія про сенс дружби [8, с. 18–19]; заборона навчання мистецтву слова провокує Сократа на діалог із Критієм-тираном щодо сутності заборони – мистецтво слова *«допомагає мовити правильно чи, навпаки, неправильно?»* [8, с. 48]; після оголошення оракулом Сократа наймудрішим у світі він вирішує підтвердити чи спростувати цю думку, випробовуючи на мудрість

політиків (Евфідема) [8, с. 55–58], поетів (Аристофана) [8, с. 59–61], ремісників (Федона, Аніта) [8, с. 63–65].

Власне, у повісті представлено дві сюжетно-композиційні моделі СД, що пов'язано з домінуючою статусною роллю адресанта (Сократа). *Перша модель* (наставницький діалог) реалізує комунікативну інтенцію мовця навчити адресата діалектичному методу пошуку істини. Структурні елементи цієї комунікативної події такі: ініціювання Сократом предмету розмови → виявлення суперечності у поглядах адресата → пошук істини логічними методами → узагальнення й виформування дефініції поняття. *Друга модель* (дослідницький діалог, який передбачає як момент змагальності, так і вияв вправності комунікантів) реалізує намір адресанта «*визначити, де мудрість, де глупота*» [8, с. 56] у такий спосіб послідовно вибудованих мікроподій: ініціювання Сократом предмету розмови → виявлення суперечності у поглядах адресата → критика, заперечення, спростування уявлень співрозмовника про предмет обговорення → визнання співрозмовником свого незнання → висновок про те, у чому полягає мудрість, хто є мудрим, а хто – немудрим.

Виокремити СД у структурі повісті «Навчитель істини» вдається завдяки вербальним маркерам: початок СД означено діалогічною реплікою (... *було тут нині вимовлене чудове слово – дружба, – сказав Сократ. – То, може, варто нам порозмовляти на цю високу тему...* [8, с. 17–18]) або авторською ремаркою (*Філософ в однім хітоні напівлежав статеchno на вовняній підстилиці й провадив поважну бесіду про роль помірності та невибагливості в житті людини* [8, с. 13]; ... *повернув розмову в інше русло, застосувавши метод, яким збивав надмірну пуху з молодиків* [8, с. 55]), завершення – авторською ремаркою (*Сократ зітхнув полегшено, ... пішов неквапно до дверей* [8, с. 58]) або діалогічною реплікою, яка не належить до філософської тематики, а сигналізує про наступний фабульний епізод (*Трієра в морі! – крикнув Алквіад* [8, с. 19]).

Комунікативне минуле та комунікативне майбутнє. Фактором комунікативного минулого для СД є проблемне філософське питання, натомість фактором комунікативного майбутнього – виформування узагальнень, визначень, здобуття істини (знання) спільними зусиллями комунікантів. Домінантною для СД є сполучення

ініціального комунікативного ходу у формі питання та реактивного комунікативного ходу у формі відповіді.

Ініціація філософського діалогічного дискурсу належить адресантові (Сократу) у формі МА квеситиву, наприклад: ... *ти, мабуть, прагнеш стати не будь-яким правителем, а справедливим?* [8, с. 55]. МА квеситиву вживаний у невластивій для нього функції – не для запиту нової інформації, з якою, очевидно, Сократ-філософ обізнаний, а для спонукання адресата до філософської бесіди. У цьому полягає маска «незнання», яку одягає на себе адресант. Реактивний хід адресата у формі самоочевидної відповіді, обіпертої на буденні, часткові знання, і є тією «пасткою», суперечністю, з якої розгортається така структурна частина СД, як пошук істини.

Мікроподія «пошук істини логічними методами» вибудовується за схемою: ініціальний мовленнєвий хід у формі питання – реактивний хід у формі відповіді – реініціальний хід у формі реагуючої репліки та ініціальної репліки. Ініціальний хід виражається МА квеситиву, мета якого – вербалізувати уявлення адресата (знання, якими він потенційно володіє) про предмет розмови. Реактивний хід у формі відповіді виражений МА згоди (*Звичайно* [8, с. 18]; *Він каже правду* [8, с. 18]), репрезентативу (*Вже краще смерть, ніж дружба із-під меча* [8, с. 18]), рішення (*Вигнав би* [8, с. 18]), констативу (*Що тут думати – все ясно, як божий день!* [8, с. 56]), заперечення (*Нізащо на світі* [8, с. 13]). Реініціальний комунікативний хід адресанта найчастіше складається з двох кроків – МА згоди і МА квеситиву, наприклад: *Чудово, – сказав Сократ. А як нам бути з обманом, куди його поставити?* [8, с. 56]. Кожен наступний комунікативний хід у формі МА квеситиву узалежнений від мовленнєвого ходу у формі відповіді, що дає змогу адресантові ініціювати пошук істини аналітичними методами, спираючись на основні закони логіки. Адресантові належить і декларування часткових результатів пошуку істини у формі МА квеситиву, який транспонується в МА констативу (*Отже, усе, що ми раніше поставили в графу несправедливості, тепер повинні поставити і до графи, де справедливість? – спитав Сократ лукаво* [8, с. 57]), або МА репрезентативу у формі висловлювання-сентенції та аргументу (*Отже, смачне не те, що вишукане і дороге, а що їси зі смаком. У порівнянні з найкращою стравою сухар тим ліпший і ... благородніший, – додав навмисне не той епітет, – що він завжди доступніший* [8, с. 14]).

Ад'яцентну пару діалогічного дискурсу МЖ суперечки утворюють ініціальний хід адресата у формі МА ствердження (1), (5), (7), (9), імпліцитного заперечення (заперечення, яке виражається приховано, за допомогою позитивної словоформи або синтаксичної конструкції) (3) та експліцитного заперечення (11). Реактивний хід адресанта (критика, спростування часткових, буденних, експліцитних уявлень адресата про предмет обговорення) виражається МА заперечення (2), спростування (4), питання (імпліцитного заперечення) (6), константиву (8), репрезентативу (10), звинувачення (12).

(1) – *Атож! Принаймні він мав би час помислити з голодним животом. Як ми тепер ...*

(2) – *Вся штука в тому, що ти його не скривдив, а навпаки, зберіг би йому здоров'я [8, с. 13].*

(3) – *Я погодився з тобою в цьому, коли б Ксантіна була вродлива, – озвався знову Аристофан, пошкрібіши свою лискучу лисину!*

(4) – *Вона прекрасна розумом! [8, с. 59].*

(5) – *Зевс свідок, тут немає нічого дивного: моя жона змагатись може з будь-якою з моїх коханок!*

(6) – *У вихованні дітей? В умінні вести так господарство, щоб з дому менше виносилося, ніж прибуває у дім?*

(7) – *У ліжку!*

(8) – *Тож недаремно в твоїх комедіях все крутиться довкола ліжка й ...*

(9) – *В житті також.*

(10) – *Це зовнішнє, таке, що видно кожному. А є глибинні явища, приховані від непосвячених ... [8, с. 59].*

(11) – *... Але прекрасне в жінці шукати треба в іншому, і зовсім не з того боку ....*

(12) – *За звичкою ти переплутав подружжя, матір твоїх дітей з коханкою ... [8, с. 59].*

Нерідко комунікативний хід адресанта складається з кількох мовленнєвих кроків – МА згоди (1), припущення (2), які поєднуються із МА квеситиву (3), (4), наприклад: (1) *Гаразд.* (2) *Тепер припустимо, що ти свого добився і став в Афінах, як і Перікл, найпершим громадянином, вождем народу ...* (3) *Щоб ти сказав стратегові, який, узявши вороже місто, продав у рабство всіх його мешканців?* (4) *Що він вчинив несправедливо?* [8, с. 56]. Здебільшого реакція на

мовленнєвий крок, релевантний філософському або морально-етичному питанню, що розв'язується логічними методами, дорівнює двом – чотирьом мовленнєвим крокам; трапляються й численні секвенції, які становлять до двадцяти мовленнєвих кроків, як, наприклад, питання про те, хто є справедливим правителем [8, с. 55–57].

Мікроподія «визнання співрозмовником свого незнання» на синтаксичному рівні оформлюється незакінченими та окличними реченнями, що засвідчують розгубленість і роздратованість адресата, а на комунікативному – МА згоди і припущення (*Виходить, так... – розвів руками Евфідем. І спохватився: – Я думав, що всі твої запитання стосовні тільки друзів!* [8, с. 57]), дозволу та несхвалення (*Став куди хочеш ... – махнув рукою Евфідем. – Якась мана... [8, с. 57]*), звинувачення (*А ти недобрый, – сказав Меліт нарешті [8, с. 61]; Та він тебе морочить! Ці словоблудці кого завгодно зіб'ють з пантелику. У них язик, як помело. Із правди роблять кривду, а з кривди – правду!* [8, с. 57]; *Не мудрості прийшов ти шукати в нас, а насміхатися!* [8, с. 65]).

Узагальнення й виформування логічного визначення поняття (перша сюжетна модель СД) подається у формі МА репрезентативу (розгорнутого висловлювання-сентенції): *... дружба – річ добровільна, взаємна, чиста й щира. ... силою нажити можна ворога, а не друга. Оскільки дружби прагнуть не для пригнічення, а для підтримки й взаємовиручки, то й засоби, якими хочемо собі добути друга, повинні бути чесними. Несправедливість, підступність, лжа роз'єднують не менш, як війни й чвари. Дружба, здобута хитрістю або мечем і підтримувана в такий же спосіб, є ефемерна, видима, мов шакаралупа яйця, скажімо, беркута, в якій таїться могутній, хижий і вільний птах* [8, с. 19]. Натомість висновок про те, у чому полягає мудрість, хто є мудрим, а хто немудрим (друга сюжетна модель СД), виражений МА констативу і ствердження: *Тепер я переконався, що за цього вітію я розумніший, – всміхнувся на те Сократ. – Я, як і він, не знаю нічого толком. І тут ми рівні. А розумніший, мудріший я від нього тим, що признаю свою немудрість, а він же – ні* [8, с. 58].

Отже, у повісті В. Шевчука СД вписується в рамки канону МЖ, проте нарізно реалізує етапи сократівської діалектики (процес пошуку і процес випробування істини) у двох сюжетно-композиційних моделях. Домінантною для СД є сполучення ініціального комунікативного ходу у формі питання та реактивного комунікативного ходу у формі відповіді. Композиційний блок «пошук істини логічними методами»,

окрім взаємозв'язку названих комунікативних ходів, передбачає й реініціальний комунікативний хід адресанта. Мікроподії кожної із сюжетно-композиційних моделей СД мають власні комунікативно-прагматичні особливості.

Література

1. Антонюк М. Маєвтика Сократа в українській літературі другої половини ХХ ст. (на основі повістей В. Шевчука «Навчитель істини», Ю. Мушкетика «Смерть Сократа») [Електронний ресурс] / М. Антонюк // Іноземна філологія : український науковий збірник. – 2007. – Вип. 118. – С. 3–15. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/inomov.new/ukrainian/zbirnyk.pdf>
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
3. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты : [учеб. пособие] / В. В. Богданов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 88 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
5. Муратова И. А. Философско-образовательный аспект античного диалога / И. А. Муратова // Вісник Національного технічного ун-ту «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – Вип. № 1. – С. 47–55.
6. Селіванова О. О. Методологічні проблеми дослідження діалогу / О. О. Селіванова // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 1. – С. 144–158.
7. Сизоненко Н. М. Жанрово-стильові особливості прози Василя Шевчука : [монографія] / Н. М. Сизоненко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2011. – 160 с.
8. Шевчук В. А. Навчитель істини : [повість] / Василь Шевчук // Під вічним небом : [повісті] / Василь Шевчук. – К. : Молодь, 1985. – С. 3–68.
9. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 88–98.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2017 р.